

slotte is er een hoofdstuk van Nettie Heimeriks en Willem van Toorn over drukkers en uitgevers, vanaf de vijftiende eeuw tot nu toe, dat veel informatie verschaft over de drukkers van jeugdboeken. In deze bijdrage wordt ook wat uitvoeriger ingegaan op volksprenten en almanakken.

Dit boek geeft veel materiaal over het kinderboek en is doorgaans goed leesbaar en onderhoudend, mede dank zij de vele citaten en illustraties, die bij velen nostalgische gevoelens zullen opwekken. De geloof dat het zo goed is als het in dit stadium van het onderzoek naar jeugdlectuur kan zijn. Dat wil zeggen dat er nog desiderata blijven bestaan. Het zou bijvoorbeeld mooi zijn als bij een volgende poging de indeling naar eeuwen zou vervallen, zodat er meer continuïteit in de beschrijving mogelijk is. Het keerpunt is kennelijk de achttiende eeuw, maar de tijd ervoor en die erna zouden naar mijn smaak beter continu behandeld kunnen worden, naar genres en naar andere onderwerpen. Met name zie ik uit naar een studie over het lezende kind zelf, dat in dit werk weinig aan bod kwam. Ik begrijp overigens heel goed dat deze opzet nu nog niet mogelijk zou zijn geweest.

E. P. de Booy

J. C. Dekker, H. F. J. M. van den Eerenbeemt, K. P. C. de Leeuw, *Levensloop, cultuur en mentaliteit. Een geschiedenis van het alledaagse bestaan* (Tilburg: Tilburg University press, 1990, 262 blz., f32,50, ISBN 90 361 9533 0).

Dit werk behandelt een aantal aspecten van de Westeuropese geschiedenis vanaf de veertiende eeuw. De auteurs onderscheiden de tijd van het 'agrarisch-ambachtelijk cultuurpatroon' (1350-1750), een 'overgangperiode' (1750-1850/1900) en het 'industriëel-dynamisch leefpatroon' (twintigste eeuw). Die indeling keert in elk hoofdstuk terug, ook al suggereert de titel van deel in ('mentaliteitsverandering') dat we in de twee voorgaande met statica te maken hebben. Overigens is de aandacht voor genoemde periodes onevenredig verdeeld: in totaal zijn respectievelijk zo'n 100,60 en 50 pagina's aan ze gewijd. Het boek bespreekt een breed scala van onderwerpen van zwangerschap tot kleding en van woonvormen tot beeldende kunsten. Het heeft derhalve een grote reikwijdte; qua thematiek vooral en ook chronologisch.

Die reikwijdte heeft zijn prijs. De uitkomst is een beknopte encyclopedie, waarin de deelonderwerpen vaak wel erg summier worden behandeld. Onder sommige tussenkopjes staat niet meer dan een alinea. Beknopenheid is ook troef waar het de gebruikte literatuur betreft. Verscheidene elementaire titels ontbreken in de bibliografie, terwijl een aantal sterk populariserende werken wel wordt vermeld. Het hoofdstuk over het gezin gaat bijna geheel voorbij aan de 'revisionistische' geschiedschrijving van de jaren tachtig. Het hoofdstuk over etiquette is gebaseerd op drie titels, twee ervan twintigste-eeuwse manierenboeken.

De organisatie van het boek had beter gekund. Ofschoon dat niet staat vermeld, zijn afzonderlijke hoofdstukken kennelijk door individuele auteurs geschreven. Een zin als 'Ik sprak reeds van de hoge huwelijksleeftijd' (39) verradt dat. Er zijn diverse overlappingsen, die soms een tegenstrijdigheid in zich bergen. Zo lezen we eerst dat de theorieën van Elias, waaronder diens notie van een overgang van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang*, niet kloppen (12), waarna de auteurs zich bij de bespreking van etiquetteregels (157) bij die notie lijken aan te sluiten. In die bespreking keert ook het onderwerp seksualiteit terug, dat eerder al in hoofdstuk 3 aandacht kreeg. Twee tegengestelde opvattingen over de voortplanting worden beide genoemd als horend bij het agrarisch-ambachtelijk cultuurpatroon (18, 43). Zelfs op één en dezelfde pagina (37)

komen we tegenstrijdigheden tegen: Zwangerschap ten gevolge van nachtvrijen zou geen probleem zijn geweest en tot een bruiloft hebben geleid. Even verderop heet het dat de maagdelijkheid van het meisje een voorwaarde voor het huwelijk was.

Vreemde of onjuiste uitspraken treffen we meer dan eens aan. Wat betekent dit bijvoorbeeld: 'De mens wordt rationeel opgevoed en ingebed, terwijl hij/zij voor meer dan 50% irrationeel is' (13). Graag had ik hier het exacte percentage vernomen. Foutief is de stelling dat de organisatie van de prostitutie in preïndustrieel West-Europa in handen van vrouwen was (42). In de Mediterrane landen begon de verschuiving naar controle door mannen al in de vijftiende eeuw. Soms vernemen we een ouderwetse sociologische gemeenplaats: 'De kerk behoort met haar opvattingen en dogma's tot het agrarisch-ambachtelijke cultuurpatroon. Zij sluit niet voldoende aan op de moderne tijd' (237). Dat zij hun katholieke broodheren naar de mond praten kan de auteurs in ieder geval niet worden verweten. Maar hoe zien ze een en ander in bijvoorbeeld het huidige Polen? Of heerst het genoemde cultuurpatroon daar nog? En hoe verhoudt deze mening zich tot de stelling dat we op het economische vlak thans 'weer terug bij de 19e eeuw van Adam Smith' zijn (11)?

Op het theoretische niveau, tenslotte, zijn eveneens zwakheden aan te wijzen. Ronduit verbijsterend is het dat de mythische indeling van samenlevingen in de typen van *Gemeinschaft* en *Gesellschaft* hier nog als een bruikbare wetenschappelijke categorisering wordt opgevoerd. Voorts spreken de auteurs steeds van abstracties als 'de mens', ook daar waar het evident om verschillende gedragingen bij onderscheiden groepen gaat. Los van deze mens staat een 'hem omringende samenleving als overkoepelend geheel' (2). Het verbaast derhalve niet dat de auteurs zelden concrete personen ten tonele voeren. Het woord 'men' is alomtegenwoordig: op pagina 20 liefst 14 maal. Soms worden de auteurs opeens weer wel persoonlijk, wanneer ze bijvoorbeeld betogen dat de huidige samenleving evenveel geweld zou kennen als eerdere: 'Vroeger doodde men met een speer of piek, nu doen *we* dat met de atoombom. *Wij* zijn zelfs dus nog agressiever' (12). Spreek voor uzelf; ik was nog niet geboren toen Amerikaanse piloten die twee bommen wierpen!

Kortom, het werk is onrijp. Blijkens het voorwoord is de tekst ontstaan als syllabus en als zodanig moge hij geschikt zijn om studenten te introduceren in een veelheid aan problematieken. De omwerking tot een boek is weinig geslaagd. Daarin had meer tijd en zorg gestoken moeten worden.

P. C. Spierenburg

A. M. J. A. Berkvens, e. a., ed., *Ten werentliken rechte. Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis* (Maastricht: Werkgroep Limburgse rechtsgeschiedenis, 1990, 178 blz., ISBN 90 90037314).

In 1980 werd te Maastricht de Werkgroep Limburgse rechtsgeschiedenis opgericht op initiatief van O. Moorman van Kappen, die tien jaar voorzitter van het gezelschap bleef. Het gezelschap presenteert bij gelegenheid van zijn tweede lustrum deze bundel van tien opstellen, die worden voorafgegaan door een niet van humor verstoken, gedetailleerd verslag betreffende oprichting, samenstelling en werkwijze, een getuigenis tevens van vrouwen in de toekomst van het gezelschap, geschreven door de aftredende voorzitter. Deze gaf in *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg*, CXXV (1989) 100-125, een overzicht betreffende de beoefening van de rechtsgeschiedenis in Limburg sedert de oprichting van de Société in 1863. Naar dit overzicht zij verwezen zowel ter oriëntatie alsook als men antwoord wil op de